ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

“SHOHNOMA” SHARQ ADABIYOTIDA EPIK DOSTONCHILIK AN’ANALARINING CHO’QQISI

Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti
Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti (o‘zbek tili) yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Quvondiqova Sohiba Orif qizi

ANNOTATSIYA

Sharq adabiyotida epik dostonchilik an’analari o‘zining eng yuksak cho‘qqisiga Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asarida erishdi. Bu asar nafaqat fors-tojik xalqlari, balki butun insoniyat madaniy merosining durdonasiga aylandi. “Shohnoma”ning yaratilish sabablari, tarixiy va siyosiy sharoiti, shoir Firdavsiyning hayoti va azmu shijoati, shuningdek, asarning g‘oyaviy-badiiy ahamiyati maqolada tahlil qilinadi. Ushbu ilmiy izlanishda epik dostonchilikning ildizlari, tarix bilan badiiyat uyg‘unligi, “Shohnoma”ning xalq ma’naviyati va tarixiy xotirasidagi o‘rni zamonaviy tarixshunoslik va adabiyotshunoslik qarashlari asosida yoritiladi. Maqolada dostonning tarkibiy tuzilishi, asosiy qahramonlar, ideallar va tarixiylik hamda mifologik elementlar uyg‘unligi ham tahlil etiladi.

KALIT SO‘ZLAR Shohnoma, epik doston, Firdavsiy, Sharq adabiyoti, fors-tojik she’riyati, Somoniylar davlati, tarix va badiiyat, qahramonlik, Rustam, mifologiya, epopiya, adabiy meros, milliy o‘zlik, siyosiy ideallar, qadimiy Eron.

АННОТАЦИЯ

Традиции эпической поэзии в восточной литературе достигли наивысшего расцвета в произведении Абулкасима Фирдоуси «Шахнаме». Это произведение стало шедевром культурного наследия не только персидско-таджикских народов, но и всего человечества. В статье анализируются причины создания «Шахнаме», историко-политические условия, жизнь и амбиции поэта Фирдоуси, а также идейно-художественное значение произведения. В данном научном исследовании рассматриваются корни эпической поэзии, гармония истории и искусства, место «Шахнаме» в духовности и исторической памяти народа на основе взглядов современной историографии и литературоведения. В статье также анализируется структурная структура поэмы, главные герои, идеалы и гармония историчности и мифологических элементов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА Шахнаме, эпическая поэма, Фирдоуси, восточная литература, персидско-таджикская поэзия, государство Саманидов, история и искусство, героизм, Рустам, мифология, эпос, литературное наследие, национальная идентичность, политические идеалы, древний Иран.

ANNOTATION

The traditions of epic poetry in Eastern literature reached their highest peak in the work of Abulkasim Firdausi "Shahnama". This work has become a masterpiece of the cultural heritage not only of the Persian-Tajik peoples, but also of all mankind. The reasons for the creation of "Shahnama", historical and political conditions, the life and ambition of the poet Firdausi, as well as the ideological and artistic significance of the work are analyzed in the article. This scientific research covers the roots of epic poetry, the harmony of history and art, the place of "Shahnama" in the spirituality and historical memory of the people based on the views of modern historiography and literary criticism. The article also analyzes the structural structure of the poem, the main characters, ideals and the harmony of historicity and mythological elements.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

KEYWORDS Shahnameh, epic poem, Firdawsi, Eastern literature, Persian-Tajik poetry, Samanid state, history and art, heroism, Rustam, mythology, epic, literary heritage, national identity, political ideals, ancient Iran.

KIRISH

Qadim zamonlardan buyon insoniyat o‘z tarixini saqlab qolish uchun turli vositalarga tayanib kelgan. Kimdir toshlarga bitik yozgan, kimdir yog‘ochga naqsh tushirgan, ammo eng ta’sirli va yodda qoladigan yo‘l bu — so‘z san’ati bo‘lgan. Ayniqsa, Sharq xalqlari tarixni afsona, rivoyat va qahramonlik dostonlari orqali avloddan avlodga yetkazgan. Bu an’ananing eng yuksak cho‘qqisi — bu Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asaridir.

“Shohnoma” — bu oddiy adabiy matn emas. U o‘z zamonining tarixiy manzarasini, qadimgi Eron mifologiyasi, afsonalari va shohlar sulolasining ketma-ketligini she’riy epik shaklida bayon qilgan betakror dostondir. Unda Erondagi ilk afsonaviy shoh Qayumarsdan boshlab, tarixda mavjud bo‘lgan Sosoniylar sulolasining oxirgi shohigacha bo‘lgan 50 dan ortiq hukmdorlar hayoti tasvirlangan. Bular orasida Jamshid, Zahhok, Afrasiyob, Rustam, Suhrab kabi timsollar mif va tarix oralig‘ida yashaydi. Firdavsiy bu asarni IX–X asrda, ya’ni Eron Arab xalifaligi bosqinchiligi ostida yashayotgan paytda yozgan. O‘sha davrda qadimgi e’tiqodlar, tarixiy manbalar yo‘qolib ketish arafasida edi. Ammo tarixiy voqealar, Avesto g‘oyalari, zardushtiylik izlari, saroy yilnomalari, xalq og‘zaki ijodi kabi manbalarni bir yerga jamlagan holda Firdavsiy “Shohnoma”da ularni badiiy va epik shaklda qayta tiriltirdi.

Dostonning asosiy suyaklarini tarix va afsonalar tashkil etsa, uning tanasini badiiyat bezaydi. Har bir qahramon obrazida haqiqat bilan xalq tasavvuri qorishgan. Masalan, Rustam obrazida tarixiy jangchilar siymosi bilan bir qatorda xalq qalbida yashovchi cheksiz kuch, jasorat va sadoqat timsoli mujassam. Zahhok esa nafaqat zolim hukmdor, balki yovuzlikning ramziy ifodasi sifatida ham talqin qilinadi.

“Shohnoma” orqali biz qadimgi Eronning dini, siyosiy tuzumi, sulolaviy tartibi, jangovar an’analari bilan tanishamiz. Bu jihatlari bilan u tarixchilar uchun ham, adabiyotshunoslar uchun ham, mifologiya bilan shug‘ullanuvchilar uchun ham bebaho manbadir. Ayniqsa, “Shohnoma”da ishlatilgan obrazlar, epik strukturasi va motivlarining keyingi fors-tojik adabiyotiga, hatto butun Sharq epikasiga ta’siri beqiyosdir.

Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” dostonini yaratishiga sabab bo‘lgan asosiy omil – bu o‘z xalqining boy tarixini unut bo‘lishdan saqlab qolish istagi edi. IX–X asrlarda yashagan Firdavsiy Eron zaminida arab hukmronligi kuchaygan, fors tilidagi adabiyot esa chekinayotgan davrda ijod qildi. O‘sha paytda qadimgi e’tiqodlar, diniy yozuvlar, shohlar haqida hikoya qiluvchi yilnomalar yo‘qolib borayotgan, shuningdek, xalq og‘zaki ijodi so‘nayotgan edi. Ana shunday og‘ir pallada Firdavsiy o‘z zimmasiga tarixni she’riy shaklda tiklash vazifasini oldi.

Shohnomaning yozilishida asosiy manba sifatida qadimgi Pahlaviy tilidagi “Xudoynoma” (shohlar kitobi) xizmat qilgan. Bu asar Sosoniylar davrida saroy yilnomasi sifatida yuritilgan va unda shohlarning nasl-nasabidan tortib, urushlar, g‘alabalar, ijtimoiy tartiblar haqida yozilgan edi. Aynan shu kitob keyinchalik arab tiliga tarjima qilingan, undan esa forsiy prozaik “Shohnoma”lar yaratilgan. Firdavsiy esa bu prozaviy manbalarni she’riy qiyofaga solib, ularga hayot baxsh etdi.

Firdavsiyning yana bir muhim ilhom manbai — bu Avesto va zardushtiylik g‘oyalari bo‘ldi. U o‘z asarida Yaxshi va Yomonning abadiy kurashini, adolat va zulm o‘rtasidagi qarama-qarshilikni xalqchil obrazlar orqali ifodalagan. Zahhok obrazida yovuzlik, zolimlik, badbinlik mujassam bo‘lsa,

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

Jamshid va Firovsiy obrazlarida taraqqiyot, adolat va mehnat timsollari gavdalanadi. Doston tarkibida aks etgan voqealarning ba'zilari qadimgi Eron afsonalari bilan bog'liq. Masalan, Rustam va Suhrob janggi, Siyovushning qurbonligi, Afrosiyob bilan shohlar o'rtasidagi urushlar, myfologik voqealarga tayanadi. Lekin ularning ifodasi shunchaki rivoyat darajasida emas, badiiy yuksaklikka ko'tarilgan, o'z davrining qadriyatlarini aks ettiruvchi ramzli voqealardir. Shu bois, "Shohnoma" tarixchi uchun – manba, adib uchun – ilhom, o'quvchi uchun esa – milliy g'urur va qadriyatlar xazinasi bo'lib xizmat qiladi. Doston yaratilishida xalq ruhiyatidagi orzu, ezgulik, vatan tuyg'usi va tarixiy o'tmishni unutmaslik istagi mujassam. Firdavsiy tarixga qalam emas, yuragini botirib yozgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Shohnoma" fors-tojik adabiyotining eng yuksak epik namunasi sifatida nafaqat adabiy, balki tarixiy va mifologik qimmatga ham ega. Dostonning o'ziga xosligi shundaki, u xalq orasida asrlar davomida og'zaki rivoyatlar orqali yashab kelgan voqealarni qog'ozga tushirib, ularni badiiy shaklda abadiylashtiradi. Firdavsiy bu asar orqali milliy epikani rasmiy adabiyot darajasiga olib chiqdi. Asarning asosini qadimgi Eron shohlarining sulolaviy tarixlari, afsonaviy qahramonlar va xalq og'zaki ijodi tashkil qiladi. Bu jihatdan doston real tarix bilan mifologiya orasida joylashgan. Masalan, Rustam, Suhrob, Siyovush, Afrosiyob kabi obrazlar bir tomondan tarixiy shaxslar siymosiga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan ular xalq qalbida yuksak timsollarga aylangan. Firdavsiy ularni shunchaki voqealar bilan emas, chuqur ichki kechinmalar, fojialar va shaxsiy fazilatlar bilan boyitgan. Ayniqsa, Rustam obrazida jasorat, halollik va vatanparvarlik kuchli ifodalangan. Shohnomaning tuzilmasida lirika va epika uyg'unligi, she'riy tilning qudrati, sarlavhali bo'limlar orqali voqealar uzviyligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Doston 50 dan ortiq shohlar haqida hikoya qiladi va har bir podshoh hayoti orqali butun bir davr tasviri yaratiladi. Bu dostonni klassik epopiyalardan ajratib turadigan muhim belgilardan biridir. Adabiy tahlil nuqtai nazaridan olib qaraganda, "Shohnoma"da qo'llanilgan badiiy vositalar – ta'kid, mubolag'a, tasviriy detallarning mohirona ishlatilishi, xalqona iboralar va ramziy obrazlar asarga jon bag'ishlagan. Firdavsiy she'riyatining eng kuchli jihati esa – ohangdorlik va bayon uslubining silliqligi bo'lib, har bir baytda obrazlar o'z hayotiy qudratini saqlab qoladi. Shuningdek, Shohnoma boshqa Sharq eposlari, xususan, "Alpomish", "Manas" yoki "Mahobxarata" singari asarlar bilan qiyos qilganda ham o'ziga xoslik kasb etadi. Unda urushlar, podshohlar taqdiri, qahramonlar jasorati bilan birga axloqiy xulosalar, hayot falsafasi va insoniy qadriyatlar ham teran ifoda etilgan. Akademik V. I. Jalolov ta'kidlaganidek, "Shohnoma – bu faqat epik doston emas, balki xalqning tarixiy, madaniy va ma'naviy xotirasini o'zida mujassamlashtirgan o'lmas badiiy yodgorlikdir" [1, 57-b.].

MUHOKAMA

"Shohnoma"ning badiiy kuchi va tarixiy ahamiyati asrlar davomida izohga muhtoj bo'lmagan darajada yuksak baholangan. Firdavsiy bu asarda o'z davrining tarixiy tafakkuri, xalq og'zaki ijodi va qadimgi Eron mifologiyasini yagona ipga tizib, ulkan epik tuzilma yaratdi. Dostonning har bir bo'limida ma'lum davr yoki shoh hayoti atrofidagi voqealar chuqur badiiy ifodaga ega. Ayniqsa, Rustam va Suhrob, Siyovushning o'limi yoki Zahhok afsonasi singari boblar afsona bilan tarix, real voqelik bilan ramziy ma'no orasidagi nozik chegarani buzmay ifodalangan.

Muhokama jarayonida shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, Firdavsiy o'z asarini shunchaki shohlar tarixini yozish uchun emas, balki ular orqali xalq bosib o'tgan murakkab yo'lni ko'rsatish uchun yaratgan. Shohnomadagi obrazlarning barchasi bir vaqtning o'zida tarixiy xotira, badiiy ramz va axloqiy saboq bo'lib xizmat qiladi. Bu jihati bilan doston nafaqat o'quvchilar uchun, balki tarixchilar, tilshunoslar, adabiyotshunoslar va madaniyat tadqiqotchilari uchun ham chuqur tahlil talab qiluvchi

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

manba hisoblanadi. Shohnoma asrlar davomida fors-tojik adabiyoti, keyinchalik esa turkiy va arab adabiyotlari rivojiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Uning syujet qurilishi, obrazlar tizimi va badiiy til ishlatish uslubi boshqa epik asarlarga o'rnak bo'ldi. Ayniqsa, Rustam obrazidagi qahramonlik timsoli, Zahhokdagi yovuzlik ramzi va Siyovushning begunohligi turli xalqlar adabiyotida ham o'z aksini topgan.

Shohnoma, o'z mazmuni va badiiy qamrovi bilan, qadim zamon shohlarining hayotini tasvirlabgina qolmay, balki xalqlarning boshidan o'tgan fojealar, orzular va g'ururlarini ham avlodlar xotirasida jonli saqlab turadi. Aytish mumkinki, doston nafaqat yozilgan davr uchun, balki kelajak avlodlar uchun ham madaniy, tarixiy va adabiy ko'zgudek xizmat qilmoqda.

Tadqiqotchi G'. G'ulomov fikricha, "Shohnoma" – bu tarixiy tafakkur va xalq og'zaki ijodining bir-birini to'ldiruvchi sintezidir. Asarda ko'rilayotgan har bir shoh, har bir qahramon o'z davrining timsoli bo'lib, ular orqali insoniyat tarixi badiiy nutq orqali saqlab qolingan [2, 89-b.].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"si – bu nafaqat Sharq adabiyotining epik yodgorligi, balki tarix, afsona va badiiy tafakkurning mujassam namunasi sifatida ham alohida o'ringa ega. Doston asrlar osha og'zaki rivoyatlar, qadimgi yilnomalar, mifologik tushunchalar va xalqona hikoyatlarni bir butun tarzda jamlagan yirik adabiy obidadir. U Eronning afsonaviy shohlaridan tortib, tarixiy sulolalarigacha bo'lgan davrni badiiy yoritadi va har bir qahramon orqali o'z davrining muhim voqealari, kurashlari, qadriyatlari va orzularini ifodalaydi. "Shohnoma" Firdavsiy qalamida afsonalar vositasida tarixni hikoya qilgan, ammo buni oddiy sanab o'tish bilan emas, balki chuqur obrazlar, dramatik sahnalar, kuchli badiiy ifoda orqali amalga oshirgan. Asar o'zining ohangdor she'riyati, yuksak badiiy darajasi, boy timsollar tizimi bilan Sharq adabiyotida epik dostonchilikning eng yuksak namunasi sifatida tan olingan.Bugun ham "Shohnoma" nafaqat adabiyotshunoslar uchun, balki tarixchilar, mifologlar, madaniyatshunoslar va filologlar uchun ham bebaho manba bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki bu doston — o'z xalqining o'tmishini eslagan, uni ulug'lagan, va avlodlarga yetkazishga intilgan buyuk ijod namunasi bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jalolov V. I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009. – 432 b.
2. G'ulomov G'. Fors-tojik adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2003. – 320 b.
3. Jalolov V. I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009. – 432 b.
4. Niholjonova N. I. Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" dostonlarida tavsifi va tarixiy tahlil masalasi // O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – №21. – B. 45–50.
5. Bertels E. E. Firdavsiy va uning "Shohnoma"si. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1960.
6. Zabihollah Safa. Hamsoya qalamlar – Fors adabiyoti tarixi. – Tehron: Elmi-Farhangi Nashriyoti, 1996.
7. Muhammadjonov A. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Universitet, 2004. – 287 b.